

CHEGARASIZ SAVDO VA ISTE'MOLCHILAR HUQUQLARI:
RAQAMLI IQTISODIYOTDA ISHONCH MUVOZANATI

Xabibullayev Abdulaziz

Kuvonchov Jaxongir

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti talabalari

xabibullayevabdulaziz393@gmail.com

Abstrakt: *Ushbu ish elektron tijorat sharoitida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish muammosiga bag'ishlangan. Unda, xavfsiz muhitni ta'minlash va shaxsiy ma'lumotlarning daxlsizligini saqlashga oid chora-tadbirlar va tajribalar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *e-iste'molchi, e-tijorat, elektron savdo, marketplace.*

I. Raqamli iqtisodiyotda maxsus elektron platformalarning ahamiyati

Savdo kompaniyalariga xos maxsus elektron platformalar raqamli iqtisodiyotda tobora dolzarb rol o'ynay boshladi. Ushbu platformalar raqamli dunyoning barcha imkoniyatlaridan foydalanish uchun zarur bo'lgan infratuzilmani taqdim etadi. OECD tomonidan nashr etilgan "Internet vositachilarining iqtisodiy va ijtimoiy roli" hujjatiga ko'ra, internet provayderlari uy xo'jaliklari, korxonalar va davlat muassasalariga texnik imkoniyatlar taqdim etmoqda. Shuningdek, veb-xostlar ma'lumotlarni uzatishga mos sharoit yaratadi, qidiruv tizimlari, elektron tijorat korxonalari, to'lov tizimlari va ijtimoiy tarmoqlar esa foydalanuvchilar va iste'molchilarga kontent, mahsulot yoki xizmatlar bilan ta'minlaydi. Bularning barchasi raqamli iqtisodiyotning asosiy infratuzilmasini tashkil etadi.¹⁷⁰

Eng yirik elektron platforma kompaniyalari bozor kapitallashuvi jami 2,6 trillion dollar miqdorida bo'lib, butun dunyo bo'ylab sezilarli miqdorda investitsiyalarni jalb qilmoqda. Axborot vositachilari raqamli iqtisodiyotda mustaqil ishtirokchilar sifatida kontragentlarni izlash imkonini berib, o'zaro o'yin qoidalarini belgilashga ham ta'sir ko'rsatadi. eBay, Amazon va AliExpress kabi elektron tijorat kompaniyalari tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, savdoni soddalashtiradigan turli vositalarni taqdim etish va natijada kichik o'yinchilarning bozorga kirishini yengillashtirish imkonini beradi.

Elektron tijorat maydonchalardan foydalanish orqali tranzaksiya xarajatlarini pasaytiribgina qolmay, global yetkazib beruvchilar va xaridorlarni birlashtiruvchi

¹⁷⁰ <https://www.oecd.org/intemet/ieconomy/44949023.pdf>

savdo kanali sifatida ham xizmat qiladi. Bugungi kunda elektron tijorat korxonalarining iste'molchilarning talab va ehtiyojlarini chuqurroq anglashlariga yordam beruvchi muhim element hisoblanadi va mahsulot hamda xizmatlarni xalqaro bozorda taqdim etishda katta rol o'ynaydi. Hozirgi kunda jahon iste'mol tovarlari savdosining taxminan 12 foizi transchegaraviy elektron tijorat orqali amalga oshirilmoqda va bu ko'rsatkich doimiy ravishda oshib bormoqda. Elektron tijoratning paydo bo'lishi iste'molchilarning xarid qilish uslubiga tubdan o'zgarish olib keldi va ular uchun keng tanlov, qulaylik, va shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirilgan xizmatlarni taqdim etdi. Shuningdek, raqamli bozor kengayishi bilan iste'molchilar huquqlarini himoya qilish masalasi tobora dolzarblashmoqda. Xavfsiz va adolatli onlayn xaridni ta'minlash elektron tijorat platformalariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash va sog'lom raqamli iqtisodiyot uchun juda zarur hisoblanadi.¹⁷¹

II. Ma'lumotlarni tahlil qilish va biznes modellarini takomillashtirish

Elektron savdo maydonchalari katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ib, ularni tahlil qilish orqali biznes jarayonlarini tubdan o'zgartirdi. Ushbu ma'lumotlar asosida biznes modellarini rivojlantirish, elektron tijorat tahlilini mukammallashtirish va iste'molchilarning huquqlarini ta'minlash borasidagi kamchiliklarni aniqlash imkoniyati yaratiladi. Anonimlashtirilgan ma'lumotlardan keng foydalanish imkoniyati, katta hajmdagi ma'lumotlarni analiz qilish texnologiyalarini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi. Shuningdek, ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalarini takomillashtirish maqsadida shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashda foydalanuvchi roziligini olishning yangi alternativ usullarini o'rganish talab qilinadi.

Bundan tashqari, elektron platformalar davlat idoralariga, masalan, soliq nazorati uchun zarur ma'lumotlarni to'g'ridan-to'g'ri platformalar orqali taqdim etish imkonini beradi. Estoniyadagi platforma operatorlari soliq organlari bilan hamkorlik qilib, to'g'ridan-to'g'ri soliqni ushlab qolish uchun mo'ljallangan yechim ustida ishlamoqda. Platformalar va soliq organlari o'rtasidagi ma'lumotlar almashinuvi soliq yig'ishni soddalashtirish va qoidabuzarliklarni oldini olishda samarali bo'lishi mumkin.

III. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilishda shaffoflikning roli

Elektron tijoratda iste'molchilar huquqlarini muhofaza qilishning muhim jihatlaridan biri – shaffoflikni ta'minlashdir. Onlayn sotuvchilar o'z mahsulotlari, narxlari, shartnomalari va yetkazib berish shartlari haqida to'liq va aniq ma'lumot

---

171

<https://www.bing.com/search?q=economic+journal&form=ANNT11&ref=7cd85a3167f44dc989d71888f51af5b5&pc=U531&pq=economy+jou&pqlth=11&assgl=16&sgcn=economic+journal&q=SC&sgtpv=SC&smvpcn=0&swbcn=10&sctcn=0&sc=10-11&sp=2&ghc=0&cvid=7cd85a3167f44dc989d71888f51af5b5&clckatsg=1&hsmssg=0>

berishi zarur. Bu jarayonga soliqlar yoki qo'shimcha yuk to'lovlari kabi xarajatlarni oldindan ma'lum qilish kiradi. Shaffoflik iste'molchilarga ongli qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratadi, nizolarni kamaytiradi va butun onlayn bozor ishonchini mustahkamlaydi.

Shuningdek, elektron tijorat platformalari adolatli biznes amaliyotlariga amal qilishi lozim. Bu esa iste'molchilarga adolatsiz reklamalar, noto'g'ri da'volar yoki manipulyativ strategiyalardan saqlanishni talab qiladi. Bunday amaliyotlarni qat'iy nazorat qilib, jazolash tizimi orqali teng sharoitlar yaratilishi va iste'molchilarga va'da qilingan xizmat yoki mahsulotni yetkazib berish kafolatlanishi mumkin.

IV. Raqamli muhitdagi xavf-xatarlar va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish

Internetning cheksiz imkoniyatlari sababli, iste'molchilar faqat onlayn ma'lumotlar asosida tovar yoki xizmat yetkazib beruvchini tanlashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iste'molchilarning faqat 36 foizi oflayn savdo sharoitlarida bo'lgandek, onlayn ham teng huquq va himoya borligiga ishongan. Ushbu masalani hal qilish maqsadida OECD elektron tijorat doirasida iste'molchilar huquqlarini ta'minlashni ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan. 2016-yil mart oyida OECD elektron tijoratdagi iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha tavsiyalarni qayta ko'rib chiqishni yakunlagan. Elektron tijoratning sur'at bilan o'sishi va iste'molchilarning raqamli muhitga bo'lgan ishonchi oshishi sababli ushbu sohadagi normativ-tartibotni qayta ko'rib chiqish zarurati tug'ildi¹⁷². OECD onlayn to'lovlar xavfsizligi, raqamli nomoddiy kontent mahsulotlarini sotib olish va iste'molchilarning shaxsiy ma'lumotlarini saqlash kabi masalalarga e'tibor qaratmoqda.

Bundan tashqari, qat'iy ma'lumotlarni himoya qilish siyosati juda katta ahamiyatga ega. Elektron tijorat korxonalari iste'molchilardan katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlarni – manzillar, aloqa ma'lumotlari, xaridlar tarixi va boshqa shaxsiy axborotlarni yig'adi. Masalan, GDPRga mos chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali korxonalar ushbu maxfiy ma'lumotlarni mas'uliyatli va axloqiy tarzda qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa iste'molchilarning shaxsiy hayotining daxlsizligini kafolatlaydi.

Yana, zararlarni qoplashga qaratilgan samarali mexanizmlarni joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. Qaytarish, to'lovlarni qaytarish va kafolatlar bo'yicha aniq

---

172

<https://www.bing.com/search?q=economic+journal&form=ANNT11&ref=7cd85a3167f44dc989d71888f51af5b55&pc=U531&pq=economy+jou&pqlth=11&assgl=16&sgcn=economic+journal&q=SC&sgtpv=SC&smvpcn=0&swbcn=10&sctcn=0&sc=10-11&sp=2&ghc=0&cvid=7cd85a3167f44dc989d71888f51af5b55&clckatsg=1&hsmssg=0>

belgilangan siyosat iste'molchilarga nuqsonli mahsulot yoki qoniqarsiz xizmat holatlarida yordam izlash imkoniyatini beradi. Bu chora-tadbirlar bo'yicha shaffof mulohaza berish, iste'molchilarning huquqlari hatto raqamli sohada ham himoyalanganligiga ishonch hosil qilishga xizmat qiladi.

V. Davlat va xalqaro tashkilotlarning roli

Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar elektron tijoratni tartibga solish borasida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqamli bozorlarda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish uchun keng qamrovli qonun va qoidalarni ishlab chiqish va ularga rioya etilishini ta'minlash juda zarur. Ushbu normativ talablar adolatsiz savdo usullari, firibgarlikni oldini olish va nizolarni hal qilish kabi sohalarni o'z ichiga olishi lozim. Elektron tijorat platformalarini ushbu qonunlarga muvofiq faoliyat yuritishga majbur qilib, hukumatlar iste'molchilarga xavfsiz va adolatli savdo sharoitini yaratishda ishtirok etadi. Muntazam tekshiruvlar va qoidabuzarliklarni aniqlash tizimi korxonalarning asosiy faoliyatida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilishni kafolatlaydi.

Shu bilan birga, elektron tijoratning afzalliklaridan biri – keng assortimentdagi tovar va xizmatlar, xaridorlarga narxlarni solishtirish, turli to'lov variantlaridan foydalanish imkoniyatidir. Ammo raqamli muhitning o'ziga xos texnologik xususiyatlari sababli, iste'molchilar ko'plab xavf-xatarlarga duch kelishi mumkin. Bu xavflarga firibgarlik, ma'lumotlarning buzilishi, shaxsiy axborotlardan ruxsatsiz foydalanish kabi holatlar kiradi.

Umuman olganda, iste'molchilarning onlayn platformalarni ishonchli tanlashi hamda ularni xavf-xatarlardan himoya qilishni ta'minlash uchun elektron tijoratda iste'molchilar huquqlarini himoya qilishni davom ettirish nihoyatda muhimdir. Onlayn tranzaksiyalarning ko'payishi bilan bir qatorda, to'lov usullarining xavfsizligi ham alohida e'tiborga loyiqdir. Elektron tijorat platformalari iste'molchilarning moliyaviy ma'lumotlarini himoya qilish uchun ishonchli xavfsizlik choralarini – xavfsiz to'lov shlyuzlari, shifrlash texnologiyalari hamda global xavfsizlik standartlariga muvofiqlikni joriy etishi zarur. Bu chora-tadbirlar kiber tahdidlar va moliyaviy firibgarliklarga qarshi samarali himoya mexanizmi sifatida xizmat qiladi.

VI. Platformalar o'rtasida o'z-o'zini tartibga solish va hamkorlik

Elektron tijorat iste'molchilar huquqlarini himoya qilish borasida o'z-o'zini tartibga solish mexanizmlarini rivojlantirish muhim omil hisoblanadi. Masalan, Evropadagi "Ecommerce Europe" assotsiatsiyasi onlayn savdo bilan shug'ullanayotgan kompaniyalarni birlashtirib, iste'molchilarning ishonchini

mustahkamlashga qaratilgan faoliyat olib boradi¹⁷³. Ushbu assotsiatsiya Evropa Ittifoqining tartibga soluvchi organlari va a'zo davlatlar bilan yaqin muloqotda bo'lib, elektron tijorat sohasidagi eng yaxshi tajribalarni o'zaro almashish imkoniyatini yaratadi.

Bundan tashqari, hukumatlarga ishonchni mustahkamlash maqsadida, elektron savdo maydonchalari uchun tartibga soluvchi organlar va manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik asosida ko'rsatmalar ishlab chiqilishi lozim. Ushbu ko'rsatmalar iste'molchilarga o'z huquqlari va ularni himoya qilish usullari haqida aniq ma'lumot berish, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha vazifalarni belgilash, sotuvchilarni aniqlash va tekshirish jarayonlarini amalga oshirish, nizolarni hal qilishning alternativ usullarini taklif etish, shuningdek, mijozlarning baholash va sharhlarini inobatga olish kabi tamoyillarga asoslanishi kerak. Shu bilan birga, foydalanuvchilar fikr-mulohazalari asosida shaffof hisobot tizimini yaratish va kontrafakt mahsulotlarni sotishga qarshi muvofiq choralarni ko'rish ham zarur.

VII. Xulosa

Elektron tijoratda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bugungi kunda dolzarb va keng qamrovli muammo hisoblanadi. Onlayn savdo faoliyatining yuqori standartlarini ta'minlash iste'molchilarning ishonchini mustahkamlash va sog'lom raqamli iqtisodiyot asoslarini yaratishda hal qiluvchi omilga aylangan. Shuning uchun, barcha ishtirokchi tomonlar – davlat organlari, korxonalar va xalqaro tashkilotlar – zamonaviy amaliyotlarni joriy etish, tartibga soluvchi mexanizmlarni qat'iylashtirish va xavfsizlikka oid innovatsion chora-tadbirlarni takomillashtirish yo'lida doimiy hamkorlikda bo'lishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. "Экономическая и социальная роль интернет-посредников", 2010. [<https://www.oecd.org/internet/ieconomy/44949023.pdf>]
2. Accenture Technology R&D. "Платформенная экономика: инновационная бизнесмодель, основанная на технологиях", 2016. [<https://www.accenture.com/fr-fr/acnmedia/PDF2/Accenture-Platform-Economy-Technology-Vision-2016-france.pdf>]

173

<https://www.bing.com/search?q=world+economy+&form=ANNT11&refid=3994af4efc7342c8840aa2de0b656186&pc=U531&pq=world+economy+&qlth=14&assgl=14&sgcn=world+economy+&qs=PRES&sgtpv=PRES&smvpcn=0&swbcn=10&sctcn=0&sc=10-14&sp=1&ghc=0&cvid=3994af4efc7342c8840aa2de0b656186&clckatsg=1&hsmssg=0>

3. "E-Retailing Challenges and Opportunities in the Global Marketplace".
Mavjud bo'lgan adabiyot.

4. Европейская Комиссия. "COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS", Online Platforms and the Digital Single Market Opportunities and Challenges for Europe. [<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1466514160026&uri=CELEX:52016DC0288>]

5. OECD. "Публикация Рабочей группы ОЭСР по измерению и анализу цифровой экономики «Новые формы работы в цифровой экономике»", 2016.
[[http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DS/](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DS/TI/ICCP/IIS(2015)13/FINAL&docLanguage=En)
[TI/ICCP/IIS\(2015\)13/FINAL&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DS/TI/ICCP/IIS(2015)13/FINAL&docLanguage=En)]